

Tine-skandalen

Metoderapport SKUP-prisen 2005:

Journalist: Bård Gultvedt

Tittel på prosjektet: Tine-skandalen

Hvor og når publisert: Verdens Gang, februar-september 2005

Redaksjon: Verdens Gang, samfunnsavdelingen

Adresse: Boks 1185 sentrum, 0107 Oslo

Kontaktperson: Bård Gultvedt, Telefon: 22 000 000, mobil: 91 33 51 04

Når og hvordan kom arbeidet i gang, hva var ideen som startet det hele?

I desember 2004 kom den overraskende meldingen om at Rema 1000 ikke lenger ville selge meieriprodukter fra Synnøve Finden. Både blant forbrukere og bransjeeksperter ble denne plutselige utelukkelsen av Synnøve Finden møtt med forbauselse. Konsekvensen var at Tine ble enerådende i Remas ostedisker. Både Rema og Tine avviser at det har skjedd noe ekstraordinært i forhandlingene om priser og leveranser for 2005.

Jeg har fulgt landbruksnæringen og dagligvarebransjen lenge. Det var derfor ikke unaturlig at jeg så nærmere på Rema-ledelsens beslutning om å la Tine være enerådende i Norges største lavpriskjede.

Men omtrent samtidig med denne hendelsen gikk jeg ut i tre ukers fødselspermisjon. Først i begynnelsen av januar kunne jeg legge en plan for hvordan jeg skulle gå videre med Rema-hendelsen.

I begynnelsen av januar 2005 bestemte jeg meg i samråd med ledelsen i VGs samfunnsavdeling for å forfølge Rema/Synnøve-hendelsen.

Problemstillingen var i utgangspunktet meget generell: Hva skjedde egentlig da Rema kastet ut Synnøve Finden-produktene, og var Tine i ferd med å bli eneleverandør også til andre kjeder i norsk dagligvare.

Ble problemstillingen endret under veis? I så fall hvorfor og hvordan?

Problemstillingen ble betydelig mer konkret i det en kilde - med betydelig frykt for å bli identifisert - antydte at Ica Norge hadde fått et konkret tilbud fra Tine om betydelige prisavslag dersom samvirkekjempen ble eneleverandør til Rimi-kjedens 600 butikker.

Etter hvert ble en viktig problemstilling hvordan dokumentere disse alvorlige påstandene. Andre viktige problemstillinger som dukket opp under veis:

- Hvilke personer i Tine hadde kjennskap til tilbudet til Ica?
- Interne reaksjoner i landbrukssamvirket og bondeorganisasjonene. Mistillit mot Tine og/eller selskapets ledelse?

- Reaksjoner i det politiske miljøet. Politiske konsekvenser for Tine?
- Har Tine misbrukt sin dominerende markedsrett også på andre områder?
- Er det en maktkamp internt i Tine?
- Hvordan tolke den nye konkurranseloven?
- Har Tine misbrukt sin rolle som markedsregulator?

Fakta om Tine og dagligvareaktørene

Tine BA er et samvirkeselskap eid av norske melkebønder. Selskapet har 5500 ansatte og en årlig omsetning på 14,1 milliarder kroner. Selskapet har i overkant av 90 prosent av det norske melkemarkedet. Tine har om lag 75 prosent av hvitostmarkedet, og 95 prosent av brunostmarkedet.

Fire store dagligvareaktører har over 95 prosent av dagligvaremarkedet. NorgesGruppen er den klart største aktøren med godt over 30 prosent av markedet. Coop Norge og Ica Norge har begge i overkant av 20 prosent. Rema 1000, den største lavprisaktøren, har om lag 17 prosent av markedet.

Ica Norge har flere kjedeprofiler, blant annet Rimi og Ica supermarked. Årlig omsetter selskapet for cirka 25 milliarder kroner.

Alle de fire dagligvareaktørene kjøper ost og melk fra Tine. Tollvernet av norsk landbruk gjør at utenlandske aktører i begrenset grad er etablert på det norske markedet. De siste årene har det kommet noen få norske aktører på banen. Synnøve Finden konkurrerer med Tine på salg av ost. Q-meieriene konkurrerer med Tine på konsummelk.

Både Q-meieriene og Synnøve Finden kjøper melk fra Tine Råvare. Tine har forsyningsplikt.

Hver høst forhandler dagligvareleverandørene med dagligvarekjedene om vilkår for neste år. Det var som en konsekvens av disse forhandlingene Synnøve Finden ble skviset av Rema til fordel for Tine. For Synnøve Finden var dette et hardt økonomisk slag. Mistet de en kunde til, ville Tines eneste reelle utfordrer i Norge være nær konkurs.

Organisering av arbeidet; metodebruk, kildebruk, problemer underveis

Min primærkilde understreket fra første stund behovet for å være anonym. Kildens krav til anonymitet vil gjøre det vanskelig å redegjøre i detalj for prosessen som ledet frem til publisering av de første artiklene i VG.

Jeg startet arbeidet med å definere hvilke personer som kunne sitte med relevant informasjon. Personene hadde alle på en eller annen måte tilknytning til dagligvarebransjen og dagligvareleverandørene. Det var for eksempel personer i matvarekjedene, ulike tilsyn, og politikere.

Jeg tok kontakt med disse og ba om kildesamtaler. De fleste stilte opp til samtale. Samtalene foregikk i januar og februar 2005.

Av erfaring kan det lønne seg å foreta den første samtalen med en kilde uten blokk, og uten lydopptaker. Det er lettere å få kilden til å snakke om sensitive temaer på denne måten. Av samme årsak forsøkte jeg å unngå å møte kilder på deres arbeidsplass. Det er lettere å få en kilde til å snakke åpent om en møtes ansikt til ansikt på "nøytral grunn".

Etter å ha møtt en kilde, satte jeg meg alltid ned i etterkant av møtet og skrev ned den viktigste informasjonen.

I midten av januar avtalte jeg å møte en kilde på et hotell i Oslo. Jeg hadde møtt kilden ved noen anledninger tidligere. Jeg antok i forkant av møtet at kilden hadde et tillitsfullt forhold til meg som journalist.

Vedkommende ville ikke møte meg på sin arbeidsplass. Mot slutten av samtalen fortalte han, nærmest i en bisetning, at Ica høsten 2004 hadde fått tilbud fra Tine om millionrabatter dersom de fikk bli alene i ostediskene i Rimi-butikkene. Han la til: "Men dette må du f... meg ikke skrive".

Der og da var det vanskelig å motsi kilden. Jeg kunne uansett ikke skrive om tilbudet uten dokumentasjon. Jeg visste dessuten at min kilde hadde begrenset erfaring med presse. Det kan ha vært årsaken til at han røpet viktig informasjon i den tro at jeg som journalist ikke ville gå videre med informasjonen.

Et tilbud fra Tine til Ica om å gi millionrabatter for å skvise Synnøve Finden ville, dersom det s temte, trolig være et alvorlig brudd på den nye konkurranseloven.

En slik eventuell avtale ville være et forhold mellom to selskaper, et svenskeid konsern og et norsk samvirkeselskap. En avtale, eller forslag til avtale, ville ikke være å finne i noen offentlig tilgjengelige registre.

Den eneste muligheten for å få bekreftet, eller avkreftet, informasjonen på, var å forholde seg til muntlige kilder med innsikt i de lukkede forhandlingsprosessene. Forhandlinger mellom en leverandør og en dagligvareaktør er naturlig nok konfidensielle av foretningmessige og konkurransemessige årsaker.

Slik jeg så det, var min eneste mulighet å overbevise min kilde om at det var av betydelig offentlig interesse å skrive om det aktuelle tilbudet fra Tine til Ica. Dersom påstanden kunne dokumenteres, ville det være et unikt tilfelle av misbruk av dominerende markedsrett, eller forsøk på misbruk av dominerende markedsrett. Tine defineres som dominerende markedsrett både på melk og på ost. Den relativt nye konkurranseloven hjemler meget sterke reaksjoner dersom slik maktmisbruk kan påvises.

Min kilde ville likevel fortsatt ikke la oss få nødvendig dokumentasjon, som vedkommende opplyste å sitte på.

Jeg tok derfor kontakt med en annen kilde, som jeg visste hadde et fortrolig forhold til primærkilden. Dette var ikke uproblematisk. Jeg måtte involvere en tredjeperson til tross for at jeg antok at primærkilden kunne komme til å mislike det.

Men etter noen dager kom gjennombruddet som en følge av kontakten med kilde nummer to. Jeg ble invitert opp på kontoret til primærkilden. Kilden la frem et notat på seks sider. Det kom tydelig frem at det var Tine som hadde produsert dokumentet. Primærkilden var fortsatt svært opptatt av å beholde sin anonymitet. Han ville ikke gi meg de avslørende dokumentene, heller ikke tillate fotografering av dokumentene. Jeg fikk derimot anledning til å notere ned det meste av innholdet i det seks sider lange notatet.

Dokuments innhold var avslørende: Punkt for punkt, produkt for produkt redegjør Tine for hvor store rabatter Ica vil få dersom matkjeden fjerner produktene fra Synnøve Finden. Det viste seg at Tine også var ute etter å ramme Arla (svensk meierigigant) og Stabburet.

I dokumentet brukes begreper som "dublring" og "ekstra facing". Dette betyr at Tine ville ha plassen i butikkhyllene på bekostning av Synnøve Finden. Det fremgår av dokumentet hvor store summer Tine ville gi i rabatter for hvert enkelt produkt. Det eneste Ica måtte gjøre, var å fjerne konkurrentes produkter fra Rimi-butikkene.

Jeg kunne nå gå videre med saken. Jeg tok kontakt med blant andre Tine-sjef Jan Ove Holmen og administrerende direktør Dag Swanstrøm i Synnøve Finden fredag 4. februar. Konfrontert med de konkrete opplysningene om innholdet i Tine-dokumentet, erkjente Holmen etter noen telefonsamtaler at dokumentet var ekte, og at det var sendt fra Tine til Ica.

Hovedsaken - at Tine hadde forsøkt å presse lillebror ut av en av Norges største matkjeder, utløste en rekke tips til VG. Tipsene kom for eksempel fra andre selskaper som mente seg utsatt for det samme som Synnøve Finden.

Mange av tipsene innebar at jeg måtte sette meg inn i kompliserte deler av norsk landbrukspolitikk, for eksempel var "prisutjevningsordningen for melk", "ny markedsordning for melk" og "markedsregulatorrollen" viktige elementer av sakskomplekset.

Jeg fikk på dette tidspunktet hjelp fra flere av mine kolleger i samfunnsavdelingen til å ta hånd om alle tipsene som kom til avdelingen.

Sammen med Eirik Mosveen forfulgte vi særlig et interessant tips om at et offentlig utvalg var i ferd med å foreslå tiltak som ville ramme Tine hardt. Vi fant etter hvert ut at Moderniseringsdepartementet og Landbruksdepartementet hadde nedsatt et utvalg som skulle se på vilkårene for meierisektoren i Norge. I utgangspunktet ville ingen kommentere sammensetningen i utvalget, og i alle fall ikke konklusjonene til utvalget. Også i dette tilfellet måtte vi benytte anonyme kilder for å få ut innholdet i det tverrdepartementale utvalgsarbeidet.

19. februar skriver VG at Moderniseringsdepartementet går inn for å dele Tine fysisk i to selskaper - samt å pålegge meierigiganten full forsyningsplikt på melk. Utvalgsmedlemmene fra Landbruksdepartementet og Statens Landbruksforvaltning går sterkt imot disse forslagene. Striden innad i regjeringen dreide seg i grove trekk om hvor langt man skal gå i skillet mellom Tine Industri og Tine Råvare. På den ene siden står de som mener Tine bør fortsette som i dag. På den andre siden står de som vil ha et regnskapsmessig og til og med eiermessig skille mellom de to selskapene. Sistnevnte krefter, bla Konkurransetilsynet, mener et klarere skille vil innebære at Tine Industri vil bli likebehandlet med Synnøve Finden, Q-meierier og alle andre aktører i meierimarkedet. Tine Råvare ville måtte levere til alle, på like vilkår.

Det viser seg raskt at det strå en strid mellom moderniseringsminister Morten Meyer (H) og landbruksminister Lars Sponheim (V). Sponheim advarer Meyer mot å bruke Tine-saken til å endre norsk landbrukspolitikk. Landbruksministeren finner grunn til å minne om at regjeringens landbrukspolitikk er fastlagt i regjeringserklæringen.

Beskyldningene mot Tine var massive. Mye av kritikken var åpenbar urettferdig. Men likevel påviste vi etter hvert at flere aktører hadde grunn til å føle seg overkjørt av Tine.

For eksempel ble de statlige tilskuddene til tørrmelk og fløteblanding betydelig redusert omtrent samtidig med at Q-meieriene bestemte seg for å satse på iskremproduksjon. Tørrmelk og fløteblanding er viktige ingredienser i iskrem. Det var Statens Landbruksforvaltning, etter anmodning fra Tine, som vedtok å sette ned tilskuddene. Tine eier Diplom Is. De reduserte tilskuddsatsene gjorde iskrem-satsingen til Q-meieriene ulønnsom.

Responser fra lesere var enorm. De første dagene gikk store deler av arbeidsdagen med til å besvare henvendelser på epost og telefon. Tilbakemeldingene fra leserne illustrerer sterke oppfatninger om norsk landbrukspolitikk, og hva forbrukere aksepterer av bruk av markedsrett.

Utgangspunktet for denne saken var, som nevnt innledningsvis, at Rema i desember 2004 kastet ut Synnøve Finden-produktene. Tine-saken har ikke frembragt avslørende opplysninger om hva som skjedde i forhandlingene mellom Tine og Rema. Derimot er det sannsynlig at Tine-skandalen, og det den førte med seg, sterkt bidro til at Rema 1000 bestemte seg for å snu om - og på nytt starte salg av ost fra Synnøve Finden.

Tine-saken har dokumentert at Tine var villig til å legge et betydelig antall millioner kroner på bordet for å kvitte seg med Synnøve Finden i Rimi-kjeden.

Tine har fått varsel fra Konkurransetilsynet om norgeshistoriens største bot for misbruk av markedsrett. Det er ventet en reaksjon mot Rema 1000 Norge AS i løpet av ikke lenge.

Tine-saken vil mest sannsynlig ende i rettsapparatet. Rettssaken vil trolig bli avgjørende for hvordan den nye konkurranseloven skal tolkes.

Andre konsekvenser

Her vil jeg stikkordsmessig nevne noen av konsekvensene av Tine-skandalen:

- Konserndirektør Ingrid Strøm-Olsen (ansvar for salg) fratrer sin stilling.
- Konsernsjef Jan Ove Holmen fratrer sin stilling.
- Tine ber Det norske veritas ettergå konsernets salgsrutiner.
- Veritas konkluderer med at det er betydelige mangler i Tines salgsprosess
- Sterke forbrukerreaksjoner
- Strid i regjeringen
- Razzia hjemme hos Tine-ansatte

- Styreformannen i Tine må lese opp en pressemelding, skrevet ned på et møte mellom ledelsen i Tine og Ica: "Tine beklager at Ica utilsiktet ble dratt inn i en debatt som setter spørsmålstegn ved Icas seriøsitet.."
- I kjølvannet av Tine-skandalen avdekkes flere andre parallelle saker
- Påstander om at Statens Landbruksforvaltning kontrolleres av Tine
- Konkurransetilsynet kommer med et såkalt varsel om overtredelsesgebyr (bot) for alvorlige brudd på Konkurranseloven på 45 millioner kroner.
- Tine avviser gebyret

Hvor mye arbeidstid og eventuell fritid

Store deler av januar, februar og mars 2005.
Noen helger og en del kvelder.

Spesielle erfaringer

Sterke politiske og økonomiske krefter ble satt i sving. Det ble rettet beskyldninger mot VG om å svekke landbrukssamvirket og norsk landbruk. Det var ingen tvil om at mange ønsket å bruke Tine-saken til å fremme sine synspunkter, politiske som økonomiske. For oss i VG var det hele tiden viktig å holde oss til kjernen i saken.

Svært mange har jaktet på VGs kilder i denne saken. Det har versert mange teorier om hvem som er kilden., også påstander om at hele saken var plantet. Det er jeg helt sikker på at ikke er tilfelle.

VG-huset, 16. januar 2006

Bård Gultvedt